

Szabó Ádám

A naiv Wittgenstein

Gunter Gebauer: *Wittgensteins anthropologisches Denken*. Verlag C. H. Beck, München, 2009. 272 oldal, 15 €.

Gunter Gebauer könyvében Wittgenstein életművének legfontosabb gondolatait kísérli meg az általa antropológiainak keresztelt megközelítés segítségével új megvilágításba helyezni, hogy ezzel megoldást kínáljon több, a kései korszakot érintő kérdésre, és egységbe rendezze a filozófus munkásságát. Az első kiadott műnél, a *Logikai-filozófiai értekezésénél*¹ veszi fel a fonalat, és a fordulópontként kiemelt 29-30-as évek változásait részletesen bemutatva jut el egészen Wittgenstein utolsó feljegyzéseiig. Nem elégszik meg az életmű eddig kevesebb figyelemmel kísért oldalainak nyomatékosításával, hanem saját szempontjai szerint rendezi át, és ehhez szorosan kapcsolódva életrajzi ihletésű értelmezést ad a filozófus egész munkásságáról. Ezzel nehezen leküzdhető problémák sorát szabadítja értelmezésére. Ez megkérdőjelezi Gebauer interpretációjának jogosultságát, hiszen néha úgy tűnik, hogy sajátos megközelítéséből több kár származik, mint haszon. A felmerülő problémák ellenére a könyv érdekes és élvezetes olvasmány, még akkor is, ha a gondolatvezetés elágazásai miatt sokat veszít feszességéből.

A szerző véleménye szerint könyve – mivel csak kis mértékben támaszkodik a kurrens másodlagos irodalomra – nem csupán a szakértők számára forgatható haszonnal. Így az előzetes ismeretek hiánya nem emel falat a nem-szakmai érdeklődők elé. Ez a megállapítás a könyv túlnyomó részére valóban igaz. Bevezetésnek mégsem ajánlható, mivel kevés tájékoztatást találunk arra vonatkozóan, hogy értelmezése mennyire, és milyen irányban távolodik el a szélesebb körben irányadónak elfogadott nézetektől.²

Gebauer a wittgensteini életművet három fő korszakra osztja fel, amelyből az utolsó kettőt elemzi behatóbban: az elsőhöz tartozik a *Logikai-filozófiai értekezés*, és az ezen művonzáskörzetében megszületett írások; a második 1929 és 1932 közt alakul ki, és tart 1946/47-ig; a harmadik pedig a *Filozófiai vizsgálódások*³ második részét képező szövegek megszületésétől, a Wittgenstein 1951-ben bekövetkezett haláláig leírt gondolatokat foglalja magában (9.). Az eddigiekből is kitűnik, hogy Gebauer nem tekinti elsődleges tájékoztató pontnak a Wittgenstein által kiadásra összeállított szövegeket. Munkájá-

1 Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Atlantisz, Budapest, 2004. (A műre a Wittgenstein által használt számozás alapján hivatkozom.)

2 A legismertebb, és máig elfogadott értelmezések: G. P. Backer – P. M. S. Hacker: *Understanding and Meaning (Analytical Commentary on the Philosophical Investigations)*. Blackwell, 1980.; Eike von Savigny: *Wittgensteins „Philosophische Untersuchungen“*. Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt a. Main, 1988.

3 Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest, 1998.

ban a hagyatékra támaszkodik, és ezen belül próbál meg sajátos szempontjai segítségével új vonatkozási pontokat felfedezni.

Két szál fut végig a szövegen, amelyek többszöri kereszteződés után végül összekapcsolódnak: az egyik az antropológiai olvasat, a másik Wittgenstein életének és motívumainak értelmezése. Az antropológiai fordulatot követő időszak legfontosabb vonásait Gebauer három pontban foglalja össze: 1) az ember természettörténete, 2) az életforma fogalmának középpontba kerülése, 3) Wittgenstein reflexiója saját filozófiai tevékenységének céljaira (10.). A második szál strukturálja a könyv hét fejezetét. A gondolatmenet sajátos metafizikai ívet ír le: az egyáltalában vett filozófiai praxis feltételeinek, céljainak értelmezésétől indulva jut el a vizsgált filozófus, Wittgenstein indokainak és céljainak magyarázatához, ezáltal élettrajzi értelmezést ad kései filozófiájának alakulására. Gebauer végső konklúziója szerint Wittgenstein egész filozófiai munkásságát a világban fellépő zavarodottság elkerülése, egyfajta rend keresése motiválta, és a támpontot ehhez a késői években alapterminussá váló *aspektuslátás* szolgáltatta. Értelmezésében a „*Sehen als*”, ami melleleg egyfajta visszatérést jelent a *Logikai-filozófiai értekezés* klasszikussá vált megkülönböztetéséhez, a *mondani–mutatni* fogalompárhoz, „önmagunkra történő új szempontú pillantásként” Wittgenstein személyes problémáira (is) megoldást kínált. Ennek segítségével képessé vált más szempontból tekinteni mindennapi életének nyomasztó nehézségeire. Az antropológiai olvasat és az életút felhasználásának kettősségéhez kapcsolódva kritikai észrevételeim is két csoportra oszthatóak, amelyek természetesen csak részben választhatóak el egymástól: 1. Mennyiben jogosult Gebauer antropológiai olvasata? 2. Milyen veszélyekkel, és/vagy eredményekkel jár, ha Wittgenstein személyes életútját – szándékai ellenére – filozófiája részévé tesszük?

Gebauer a második fejezettől kezdve részletesen elemzi Wittgenstein gondolati útját a nyelvjáték-elmélet megszületéséig, és bemutatja az általa feloldott problémákat, valamint kiemeli ezen megoldások újszerűségét és magyarázó erejét. A *Logikai-filozófiai értekezés* olyan központi gondolatait elemzi, amelyeket áttemel a késői filozófiáról adott magyarázatába. Ilyen többek közt a világ hataraként meghatározott szubjektum. Ezzel párhuzamosan azonban el is határolja magát a mű más – hasonlóan fontos – elképzeléseitől, és részletesen bemutatja az említett antropológiai fordulat jelentőségét, amely abban áll, hogy ezt követően a szubjektum viszonya megváltozik világához, amely immár nem pusztán egy szemlélt képi világ, hanem egy testtel bíró lény világa, aki közvetlen és elválaszthatatlan viszonyban áll ezzel a környezettel. Egy cselekvő számára a környező világ a test felépítése és reakciói által konstruált környezet [*Körperumwelt*] (65.).

A könyv harmadik fejezetében (95.) jelenik meg Gebauer központi terminusa, amelyre elképzelésének több alapvető tézise épül. A tanulás folyamatát elemezve elválasztja a

nyelvjáték elsajátításától az „*Umgangskörper*”⁴ kialakulását, utóbbi ugyanis nélkülözhetetlen alapját alkotja a nyelvjátékban való részvételnek. Ez a fajta szimbiózis kisgyermekkorban alakul ki, amikor még – értelmezése szerint – nem veszünk részt aktívan a nyelvjátékokban. Gyermekként utánzással tanulunk meg alapvető technikákat, a „test technikáit” [*Techniken des Körpers*], amelyek a nyelvjátékokat „modellezik” (87.). Erre a terminusra azért van szüksége, hogy megmagyarázza, miként válnak el később az egymásra épülő emberi és természeti struktúrák (95.). Az egyik oldal a gyermek szociálisan konstruált világa, a másik testének felépítése, amelyek együtt, egymásra épülve határozzák meg a „világ rendjét”⁵ (97.). A szerző véleménye szerint a nyelvjáték „csak” struktúrát és irányt ad az „életfolyamnak”, de nem az egész gyakorlati életet irányítja, hanem mindössze „lehetővé teszi, hogy az élet örvénylő víztükréből különböző megjelenési formák szigetei emelkedjenek ki”⁶ (109.). Értelmezésében az „*Umgangskörper*” felel meg a gyakorlati élet óceánjának, amelyből az említett szigetek kiemelkednek (145.).

Gebauer röviden bemutatott alapterminusa azonban felvet néhány alapvető problémát, amelyek kérdésessé teszik gondolatmenetének jogosultságát. A legfontosabb ellenvetés, ami felhozható vele szemben, hogy a gyermek szempontjából írja le a folyamatot, márpedig ezt arról az oldaláról nem ismerhetjük. Hiszen – szemben Gebauer értelmezésével – „*Umgangskörperének*” kialakítása közben a gyerek csak úgy jelenhet meg, mint a játék résztvevője. Az eset lényegileg nem különbözik attól, mint amikor olyasvalakit próbálunk bevonni egy számára új nyelvjátékba, aki már rendelkezik az ehhez szükséges feltételekkel. A gyerekekhez sem tudunk másként viszonyulni, mint játékosként. Az, hogy ténylegesen mikor képesek együtt játszani, ebből a szempontból nem lényeges. Az „*Umgangskörper*” kialakulása nem lehet része a nyelvjátékoknak.

Gebauer – a korábbi megfontolásokon túl – az érzések magyarázatához tartja fontosnak az elemzett terminus bevezetését, mivel e téren a kései életmű komoly kérdéseket hagy megválaszolatlanul. Ezek pedig elsősorban a mentális szféra problémáihoz kapcsolódnak, ilyenformán a szubjektivitás – a késői Wittgenstein standard koncepciójától eltérően – Gebauer könyvében fokozatosan előtérbe kerül.⁷ Elmélete szerint Wittgenstein kései feljegyzéseiben amiatt fordul az antropológiai megfontolások felé, hogy ezzel bizonyos egediséget biztosítson érzéseinknek, amelyeket Gebauer a következőképpen definiál: „az érzések a testi, »primitív reakciók« és a nyelvközösség által

4 A szerző a német „köznyelv” [*Umgangssprache*] kifejezéssel analóg módon alkotja meg saját terminusát. Amennyiben ragaszkodnánk a fordításhoz, a „köztest” lenne a legmegfelelőbb, ami azonban magyarul mást jelent, ezért a továbbiakban az eredeti német kifejezést használok.

5 „[...] dessen Körper darauf eingerichtet wird, Ordnungen zu erzeugen...”

6 „[...] sondern aus dem bewegten Wasserspiegel des Lebens gleichsam Inseln unterschiedlicher Erscheinungsformen hervortreten läßt” (109.).

7 Wittgenstein gondolkodása a *Filozófiai vizsgálódásokat* követően kétségtelenül az egyén problémája felé orientálódik. (Vö. Neumer Katalin: *A lélek aspektusai. Wittgenstein a Filozófiai vizsgálódások után*. Gondolat, Budapest, 2006.)

konstruált kritériumok összjátékából születnek”⁸ (232.). Ez a meghatározás garantálja, hogy ami „megszületik”, mindig valami „új” és egyedi. Az elmélettel szemben a legfontosabb ellenvetés továbbra is az, hogy Gebauer megjegyzései spekulatívak, mert ellentmondanak Wittgenstein legalapvetőbb módszertani utasításának: kizárólag leírhatja nyelvjátékaink működését.

Könyvében Gebauer részletesen bemutatja a filozófia és a filozófus – Wittgenstein által újrafogalmazott – feladatát, és viszonyát a mindennapi élethez. Ez nem lehet más, mint a leírás és a megfigyelés, és soha nem tévesztheti szem elől, hogy saját tevékenysége is része annak, amit megfigyel. Filozófiájának újdonságát két fő gondolati tendencia kimunkálása jellemzi: 1) a vita contemplativa kitérítettségének elvitatása; 2) az úgynevezett „ideális” nyelvek szerveslenségének, egysíkúságának és céltalanságának leleplezése.⁹ A második elképzelés – ahogy ez közismert a kommentárokból – összhangban áll az értelmezéssel. Azonban az említett filozófiakritikai megfontolásokat úgy tűnik, nem tartja érvényesnek az általa kialakított Wittgenstein képre. Különösen akkor válik ez nyilvánvalóvá, ha tekintetbe vesszük Wittgenstein filozófiai tevékenységéről adott leírását: „A napi filozófiai munka, amely független a mindennapi élet kötöttségeitől, megszabadítja a szellemet a hibás gondolatoktól, és szabaddá teszi az élet csodáinak szemlélésére”¹⁰ (35.). Gebauer ezt a misztikus érzés *Logikai-filozófiai értekezés*ben található meghatározásából vezeti le: „A világ *sub specie aeterni* szemlélete nem más, mint körülhatárolt egészként való szemlélete. A világ mint körülhatárolt egész átérzése a misztikus érzés.”¹¹ A gondolatot nem csak érvényesnek, hanem egyenesen központi jelentőségűnek tekinti a kései filozófiára is. A világ létezésére való rácsodálkozás olyan hangsúlyosan jelenik meg Gebauer könyvének több pontján, hogy az olvasó már hallani véli a „Mi a metafizika?” híres záró idézetét: „Miért van egyáltalán létező, nem pedig inkább semmi?”¹² A „rácsodálkozás” ezen sajátos filozófiai nézőpontja – kollégái és barátai ezt az attitűdöt inkább egyfajta naivitásként jellemezték – tette képessé Wittgensteint arra, hogy a világot „csodaként” szemlélje, és ezáltal kikerüljön személyes problémáinak szorításából (240.).

Gebauer észrevételei és életrajzi párhuzamai érdekesek, ám filozófiai relevanciájuk legalábbis vitatható. Ezért a részletek bemutatása helyett inkább a hagyaték másodlagos elemeinek ilyen jellegű felhasználásával szemben tesztek néhány észrevételt; ennek ugyanis messzemenő következményei vannak Wittgenstein egész filozófiájára nézve.

8 „Empfindungen entstehen im Zusammenspiel von körperlichen, »primitiven Reaktionen« und Kriterien, die von der Sprachgemeinschaft gebildet werden.”

9 Vö.: Ludwig Wittgenstein: *Vermischte Bemerkungen*. Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt a. Main, 1984. 552. o.

10 „In der täglichen Arbeit eines von Lebensnotwendigkeiten unabhängigen Philosophierens wird der Geist frei gemacht von falschen Gedanken und frei für die Anschauung des Wunderbaren der Welt.”

11 Wittgenstein 2004, 6.45.

12 Martin Heidegger: „Mi a metafizika?” In: *...költőien lakozik az ember...*. (ford.: Vajda Mihály), T-Twins, Budapest, 1994, 33. o.

Gondolatainak kritikai éle akkor nyeri el igazi erejét, ahelyett hogy alkotója ellen fordulna, ha a kései mű filozófiáját olyasfajta terápiaként fogjuk fel, melynek célja egy beállítódás kialakítása, amellyel képesek leszünk ellenállni a késztetésnek, hogy nyelvünk formáit félreértelmezzük. Wittgenstein úgy gondolta, hogy filozófiája nem lehet öncélú, és egész tevékenysége ennek szolgálatában állt.¹³ Amiatt, hogy Gebauer ezt nem veszi figyelembe, a *Filozófiai vizsgálódások* filozófiakritikai megfontolásai szembekerülnek művének központi téziseivel. Az önmagában nem jelentene problémát, ha egy életrajz keretei közt próbálná felkutatni Wittgenstein személyes döntéseinek okait, ám azzal, hogy – ellentétben a filozófus szándékaival – ezt filozófiája értelmezésének központi elemévé teszi, egy sor problémát zúdítt a kései munkák amúgy számos nehézséget felvető értelmezésére, és ráadásul mindezt nem is igazán átgondolt módon teszi. Interpretációja ellentmond az egyetlen ebben a korszakban Wittgenstein által kiadásra szánt mű, a *Filozófiai vizsgálódások* alapvető intencióinak. Hiszen ha elfogadjuk Gebauer fentebb bemutatott értelmezését Wittgenstein filozófiai tevékenységéről (a világot „naivan” szemlélni), és azt nem terápiaként fogjuk fel, akkor maga is ugyanabba a csapdába esik, amibe a filozófiatörténet általa kritizált gondolkodói.

Összegezve: Gebauer könyve figyelemre méltó, ám nem feltétlenül követendő megoldásokat kínál a kései Wittgenstein munkásságának megértéséhez, és az ott felmerülő koncepciójának belső koherenciáját veszélyeztető problémák megválaszolásához, azonban ezért olyan árat kell fizetnie, amire rámennek a filozófus talán legfontosabb, gondolkodását alapvetően meghatározó nézetei. Gebauer Wittgensteinja az általunk ismerttől radikálisan különböző filozófus: a naiv Wittgenstein. A kérdés az, ha akceptáljuk a szerző szempontjait, hogy közelebb férközhetünk-e Wittgenstein filozófiájának megértéséhez.

13 „Egyáltalán nem világos számomra, hogy azt kívánom-e jobban, hogy mások folytassák munkámat, vagy azt hogy az életforma megváltozásával ezek a kérdések feleslegessé váljanak.” („Es ist durchaus nicht klar, daß ich eine Fortsetzung meiner Arbeit durch Andre mehr wünsche, als eine Veränderung der Lebensweise, die alle diese Fragen überflüssig macht.”) Ludwig Wittgenstein: *Vermischte Bemerkungen*. Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt a. Main, 1984, 537. o.